

TÖRVÉNYHOZÁS ÉS VALÓSÁG

NÉPOKTATÁS A FŐVÁROSBAN 1868–1880.

1. AZ ELŐZMÉNYEK

MOZAIKOK A MAGYAR POLGÁRI KÖZOKTATÁS TÖRTÉNETÉBŐL

Az 1777-ben kiadott *Ratio Educationis* – mely az oktatás állami szabályozásának első kísérletét jelentette, – már magában hordozta egy gyökeresen új szemlélet csíráit, mely szerint az ország műveltségi és gazdasági fejlettségi szintje között szoros összefüggés áll fenn. A korábbi évszázadokban elegendőnek tűnt, ha az egyház által közvetített – elsődlegesen a szertartásokhoz szükséges – tudásanyag birtokába kerülnek az alsóbb néposztályok. A szűkkörű művelt réteg utánpótlása is nagyrészt egyházi keretek között folyt, s bár a képzési formák nem nélkülöztek bizonyos nyitottságot, a bejutás esélyei a vezető rétegek gyermekei számára lényegesen kedvezőbbek voltak.

Az 1848-ig eltelt közel háromnegyed évszázad során azonban sem a politikai, sem a gazdasági feltételek nem tették lehetővé az általános népoktatás bevezetését, melyet e közbelső időszakban az osztrák állam a maga részéről éppúgy sürgetett, mint az ellenkező előjelű magyar reformmozgalom.

Az áprilisi törvények nyomán létrejött felelős magyar kormány közoktatásügyi minisztere – Eötvös József – mindenekelőtt ezt a feladatot akarta megoldani. Szükségessé vált ez azért is, mert a polgári jogegyenlőség kodifikálásával az oktatásról, illetve az ezzel kapcsolatos állami feladatokról alkotott radikálisabb nézeteknek teret kellett kapniok az állami politikában. Érvényesülését mindenekelőtt maga Eötvös sürgette. „Századunkban az anyagi érdekek kifejtése anélkül, hogy egyszersmind a nép kimíveltetése eszközöltetnék, a lehetetlenségek közé tartozik;¹ ...az iparnak fő eszköze az ember, nem anyagi ereje, mely napjainkban erőművek által pótoltatik, hanem értelmi tehetségei által.”²

1848 júliusában nyújtotta be törvényjavaslatát az elemi oktatásról. Elrendeli a tankötelezettséget – fiúk számára 12, lányoknak 10 éves korig –, meghatározza a kötelező tantárgyak körét, de fenntartja az iskolaállítás szabadságát felekezetek és magánosok számára is. A tervezetből világosan tükröződik a szándék, hogy az iskolák idővel az egyes települések, illetve az állam kezelésébe menjenek át. Jelentősen korlátozza a felekezeti iskolák támogatását, s a vegyes vallású települések lakóit is arra ösztönzi, hogy közös iskolát hozzanak létre, ahol az oktatás ingyenes. Eötvös részletesen foglalkozott az állami felügyelet kérdésével. Az első – sokszor visszatérő – kérdés: van-e joga az államnak arra, hogy kényszerítse polgárait gyermekeinek iskoláztatására? A liberális eszmerendszer egyértelmű igennel felel a kérdésre, hiszen az államnak a gyermekek érdekeit is képviselnie kell – akár a szülőkkel szemben is.

Ha azonban az államnak joga van a kényszerhez, akkor ingyenessé kell tennie az oktatást, a fedezetéről pedig általános adóztatás révén gondoskodik. Ebből természetesen adódik a felügyelet joga is, melyet legcélszerűbben a helyi lakosság révén gyakorolhat; ezzel a közvetlen érdekelttség mellett az önkormányzat is biztosított.³

Az Eötvös által képviselt álláspont elméletileg kifogástalan, csak akkor válik problematikussá, amikor szembesítjük a valósággal. Világos volt ugyanis, hogy az állam nem lesz képes anyagi fedezetet biztosítani az iskolák fenntartásához, ezért a kívánt célt a távoli jövőbe kell helyezni.

Maradnak a felekezeti iskolák, s gondoskodni kell a megfelelő állami felügyeletről. További kérdések adódtak az állami felügyelet gyakorlásának módjáról – de ezek ekkor még nem körvonalazódtak. Az oktatás nyelvének kérdésében a tervezet radikális álláspontot képvisel, minden elemi iskolában előírja a magyar nyelv tanítását.

A képviselőházban 1848 augusztus 3-tól 12-ig tárgyalták a törvényjavaslatot. A képviselők többsége Eötvös tervezetének radikális módosítása mellett döntött: nem járultak hozzá a felekezeti iskolák állami támogatásához, s minden községben közös (nem felekezeti) iskola létesítését írta elő a módosított törvényjavaslat. A radikalizmusra jellemző, hogy a működő felekezeti iskolák további sorsát is a hívek döntésére kívánták bízni. A felsőház az ilymódon átalakított törvényjavaslat elhalasztása mellett döntött, de a politikai viszonyok végülis lehetetlenné tették a tárgyalás folytatását. A magyar oktatáspolitikát – közel 20 évre – osztrák kézbe került.

A forradalom leverése után az osztrák kormányzat első intézkedéseinek egyike Leo Thun közoktatásügyi miniszter rendelete⁴ volt, mellyel – a birodalom többi részéhez hasonlóan – rendezte Magyarország oktatásügyét. Szigorú állami felügyeleti rendszert vezetett be, melyet összekapcsolt a katolikus egyházi felügyelettel. Ezek a rendelkezések, s a németesítés politikája kevésbé hatott az elemi oktatásban, ahol az anyanyelv szükségképpen megtartotta jogait, viszont a statisztikai adatok gyűjtése, valamint a tankötelezettség elrendelése⁵, s az állami felügyelet az oktatás kiterjesztését eredményezte. Egy tanító 100 gyermeket taníthatott. A rendelkezés előírta – igaz, csak a legelemibb – kötelező tantárgyakat, s a 3 évi elemi iskolázás rövidsége miatt a vasárnapi és ismétlő iskolák felállítását. A tanítói állást a rendelkezés képesítéshez kötötte, ezért kétszeresére emelték a tanítóképzők számát, s gyakorló iskolával kapcsolták össze.

A protestánsokra a szabályozás elvileg nem vonatkozott, annak ellenére, hogy 1850-ben autonómiájukat felfüggesztették. A protestáns iskolák fenntartói azonban maguk is szükségesnek ítélték az iskoláikban folyó oktatás korszerűsítését. A reformátusok egyházkerületei 1858-ban elfogadták a Gönczy Pál által készített népiskolai szervezetet, mely részletesen szabályozta a népiskolák belső életét és működési kereteit.

Az osztrák központi szervek által életbeléptetett szabályozás azonban nem hozta meg teljes mértékben a kívánt eredményeket. A polgárosodás kezdeti szakaszán álló társadalomban az oktatás viszonylag gyors és radikális átszervezéséhez hiányoztak az alapvető gazdasági és létfeltételek. A meghirdetett korszerű oktatási elvek mégis hatottak a művelt „közvéleményre”, s hozzájárultak, hogy a későbbiek során a téma ismét nyilvánosság elé kerüljön, s az álláspontok kikristályosodjanak. A jelzett problémák ellenére az új iskolafelügyeleti szervek működése komoly haladást eredményezett. 1860-ban, amikor a helytartótanács újra működni kezdett, az addigi szigorú tanfelügyelet megszűnt, s öt kerületi felügyelőt bízta meg az összes népoktatási intézmény ellenőrzésével. Ekkor „több száz község bezárta vasárnapi iskoláját”,⁶ de sok a normál iskolát is, és elküldték a tanítót.⁷ A visszaesést jelző kortársi helyzetképekkel összecseng annak a statisztikai felvételnek az eredménye, melyet a helytartótanács 1864-ben készített az elemi iskolák állapotának felmérése céljából.⁸

2. NÉPOKTATÁSI HELYZETKÉP 1865–68

Az 1860-as évek közepén – az ország politikai helyzetéről folyó polémiák mellett – hirtelen a népoktatás is az érdeklődés középpontjába kerül. Napilapokban és a meginduló szakajtóban folytat párbeszédet a kor értelmisége, felrajzolva - e kérdéskör összefüggéseit elemezve – egyúttal a fejlődés perspektíváit is. Vajon mi az oka e hirtelen támadt érdeklődésnek, s hogyan értékelik a kortársak az ország műveltségi szintjét és a továbblépés lehetőségeit?

„Ámbár a 867-iki átalakulásnak állandóságához nincs bizodalom, mégis azt hiszem, hogy a

rövid békét és szabadságot, melyet általa beldolgaink rendezésére nyerhetünk, oly dolgok létesítésére használhatjuk, melyeknek állandó haszna lesz, s ezek közé számítom autonómiánkat ...és a népnevelés egészséges alapokra fektetését.”⁹

Eötvös a liberális politikai vezető réteg azon csoportjához tartozik, melynek szemében a fejlettebb európai államok és Magyarország közötti színvonalkülönbség parancsoló szükségként írta elő a fejlődést gyorsító intézkedéseket. A népoktatás azért kapott ezek között kiemelkedő szerepet, mert az általános műveltségi szint emelése a kortársak szemében nemcsak az óhajtott politikai szabadságnak, de a polgárosodásnak is alapfeltételét képezte. „Ezen ország jövője is főképp azon állástól függ, melyet civilizáció tekintetében Európa népei között elfoglal.”¹⁰ Ezt tükrözte a 60-as évek közepén megindult sajtópolémia is, s kisebb jelentőséget tulajdonítottak a politikai intézményrendszer elavult formáinak, pedig ezek több területen is a polgári fejlődés legfőbb akadályai voltak. A politikai szféra felső szintjén álló, messzetekintő liberálisok úgy hitték, a társadalom kultúráltságának növekedésével párhuzamosan egy olyan „közvélemény” alakul ki, mely a „politika sáncain” kívül is befolyást gyakorolhat a fontos döntésekre, s így idővel demokratikussá formálja a politikai életet. Erre az „alulról építkező” formára jó példát nyújtanak Eötvös elgondolásai a katolikus autonómiáról, a népművelési egyletekről, s az iskolaszékekről, melyekkel szerette volna a lakosságot bevonni saját ügyeinek intézésébe.

Hasonló kép bontakozik ki Schvarcz Gyula 1866-ban megjelent könyvéből is.¹¹ Az ország társadalmi korszerűtlen, népe műveletlen, gazdasági kincsei kiaknázatlanok, nincs polgársága – állapítja meg kiindulópontként. Foglalkozik a feudalizmusból örökölt társadalmi struktúrával, s elemzése nyomán feltárul a gazdaság és a társadalom állapota, sőt a „társadalmi közfelfogás” számos árnyalata is. Ír a parasztság gazdasági és kulturális elmaradottságáról, az „iparos osztály önértékelési zavarairól” (nem tartozik az „úri osztályhoz”), a gyors ütemben differenciálódó birtokos rétegről, melynek lecsúszó, szegényedő része is tovább őrzi hatalmi ambícióit. Elemzést ad a társadalmi ranglétra tetején helyet foglaló arisztokráciáról is, mely úgy véli, biztosított helye van a társadalom vezetésében, s szeretné ezt a tradicionális szerepet fenntartani. Foglalkozik a korszakon váltakozó intenzitással végigvonuló – gazdasági-, társadalmi- és kulturális kihatásokkal járó – alapproblémával is: a szűkkörű polgárság, a városi iparos és kereskedő réteg túlnyomórészt német vagy zsidó származású.

E széles körkép a szerző részére egyetlen következtetést kínál: a rendi maradványokat hordozó, heterogén magyar társadalmat egységessé kell formálni. Ennek eszköze „...azon politika, mely a magyar társadalom történetileg és földrajzilag adott elemeiből egy kellő, korszerű, nagy, magyar nemzeti demokrata társadalmat közművelődési alapon igyekszik megszervezni”.¹² Nézete szerint a fejlett nyugat-európai rendi államokat is a művelődés terjedése bontakoztatta ki hagyományos formáikból. Legfontosabbnak tekinti az elemi iskolák reformját: ingyenes, kötelező oktatás, korszerű tananyaggal, felszereléssel, szakszerű felügyeleti rendszer, a tehetséges gyermekek anyagi támogatása – a tanítók helyzetének javításával párhuzamosan.

A polgári átalakulás nyomán fejlődésnek induló közlekedés, ipar, kereskedelem, s a pénzforgalom növekedése érezhetően megkövetelte a népoktatás kiterjesztését – s ez vált a sajtópolémia döntő elemévé. „A közigazgatási problémák kulcsa a közoktatás kezében van” – olvashatjuk egy vitacikkben.¹³ A kapitalizálódás viszonyai között nagy szerepet kapott a szakképzettség is, hiszen a szakmunkások többsége ekkortájt a Monarchia osztrák vagy cseh területeiről érkezett, s alacsony a mezőgazdaság technikai színvonala is.¹⁴ A korszak viszonyai között mégis elsősorban az oktatás általánosan képző funkcióját szeretnék erősíteni. Ez több oldalról is indokolható volt. A magasabb színvonalú általános műveltség megfelelő alapot nyújt a szakismeretek befogadásához, de ennél távolabbi cél felé is tekintettek. Az a vélemény is megfogalmazódott, hogy ily módon gyorsítható azoknak a „válaszfallaknak” a lebontása, melyek az eltérő nemzetiségű és felekezeti társadalmi csoportokat elkülönítették.¹⁵ A megfogalmazott cél azonban csak a közös – felekezetenkívüli –

iskolák gyarapításával érhető el, mely elképzelhetetlen nagyfokú állami – vagy „községi” – támogatás nélkül.¹⁶ Ezek a liberálisok gondolkörének sarkalatos pontjai.

A konzervatív tábor véleménye ettől merőben eltér. Többen a hagyományos társadalmi rend felforgatását látják az oktatási reformban, melyet szeretnének elkerülni, ezért a szülők jelenlegi foglalkozása szerint kívánnák iskoláztatni a gyermekeket. „A szolgálai munkával foglalkozó pórnép számára egy osztály elvégzése már elegendő” – írja egy gimnáziumi tanár. „Van egy fő osztály, mely foglalkozásánál fogva semmi tudományos szakképzettséget nem igényelvén, az általános műveltségnek csak azon fokát szükségli, mely emberi méltóságát megalapítsa, hogy az értelmetlen állattól magát különbözönek ismerje és munkájában öntudatosan járjon el.”¹⁷

Míg egyfelől megállapítható, hogy a liberális eszmerendszer hívei – némiképp illuzórikusan – a társadalmi különbségek eltüntetését várták a népoktatás bevezetésétől, másfelől (s több oldalról), a fennálló társadalmi struktúrából minősítették veszélyesnek a népoktatás fejlesztésére irányuló erőfeszítéseket. Ez utóbbiak közé tartoztak (mint a későbbi reflexiókból is látható) a katolikus egyház vezető személyiségei is.¹⁸ Kissé sarkítva talán úgy jellemezhetnénk a helyzetet, hogy a népoktatási intézmények túlnyomó részét kézben tartó katolikus egyház vezetőinek állásfoglalása ellenpólusát képezte a népnevelés átalakítását sürgető liberális polgári törekvéseknek, melyek a 60-as évek közepétől egyre erőteljesebben kaptak hangot a sajtóban és a politikai tárgyú irodalomban. A szembenállás már a népoktatási törvény előkészítése során is jelezte a célkitűzés lehetséges határait.

Az 1867-ben megalakuló új Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium azonban csak velük és általuk tervezhetett, hiszen sem az anyagi, sem a politikai viszonyok nem tették lehetővé a népoktatásban az egyházi szerepvállalás csökkentését.

3. EÖTVÖS TÖRVÉNYJAVASLATÁNAK FŐBB VONÁSAI

A bonyolult viszonyokba enged betekintést az a levél, melyet a közel két évtizedes szünet után immár másodszer miniszterré kinevezett Eötvös József írt Ferenc Józsefhez. A levélben kéri az uralkodót, járuljon hozzá az általa készített népoktatásügyi törvényjavaslat előterjesztéséhez,¹⁹ sokoldalúan indokolva annak szükségességét.

Visszaesés tapasztalható a népoktatás területén – írja –, mert a korábbi szigorú ellenőrzés megszűnt, kevesebb gyerek jár iskolába, s a tanítók fizetése is egyre kevesebb. Az 1864-ben készített statisztikából az is kiderül, hogy több ezer községben nincs iskola, s százezrekre tehető az iskolázatlan gyermekek száma. A sürgősséget húzza alá azzal is, hogy a halogatást az ellenzék vele szemben használja fel, mert a közvélemény a népoktatás állami szabályozását kívánja, véleménye a sajtóban is hangot kap, s „a népnevelést oly nagy érdekül tünteti fel, melynek a kor jelen követelményei szerint való minél előbb szabályozását a nemzeti becsület kívánja.”²⁰ Az indokok között szerepel, hogy a – később oly sokszor megkérdőjelezett – „széles alapokra fektetett” választójog folytán az alsó, tanulatlan néposztályok veszélyt jelentenek az államra. Végezetül szeretné a közvélemény figyelmét elterelni a kiegyezéssel kapcsolatos közjogi vitáktól, s úgy véli, a népoktatás ügyében az ellenzék is támogatja törekvéseit. A törvényjavaslattal összefüggésben kifejti, hogy a közoktatás megfelelő biztosításának legegyszerűbb módja az iskolák állami kezelése lenne, „...s e nézetnek hazánkban szinte naponként számosabb pártolói vannak,²¹ ő azonban mégsem ezt javasolja. Legfőképpen anyagi okból – az államháztartás nem bírná el ennek terhét – de ellene szólnak más, a liberális gondolkörből következő érvek is. A képviselők elvben mindig támogatták a népoktatás reformját, az anyagi terheket azonban nem szándékoztak teljes egészében fedezni, hanem a községekre és az egyházakra kívánták hárítani. (Az állam aktuális pénzügyi helyzete valóban nem tette lehetővé a teljeskörű finanszírozást.)

A népoktatás témaköre bonyolult összefüggésben állt az egyházak szabadságának, és a nemzetiségi jogoknak a kérdéseivel is. Az iskolák államosításával megoldható lett volna a „nemzeti szellemű” nevelés, ami még a legliberálisabbak gondolatvilágában sem jelentett mást, mint a magyar szellemi irányítás elismerését. Eötvös levelében arról ír, hogy a „...népiskolák is nemzetiségi agitációk színteréül használtak.”²² Az iskolák feletti állami felügyeletet tehát nemcsak a tanítás színvonala, egységessége miatt tartotta szükségesnek, hanem azért is, hogy az oktatásban biztosítsa a magyar befolyást a nemzetiségi iskolákat kézben tartó felekezeti egyházak felett.

A liberális eszmerendszer lényegéhez tartozott ugyanakkor az egyházak szabadságának, jogainak, s az egyéni kezdeményezéseknek a tiszteletben tartása. „Az állam által alapított és ellenőrzött nevelési rendszernek... csak mint kísérleti módnak lehet létezni, mely a többieknek például, ...az elérhető tökély mintájául szolgál... feladata mindenegybes kísérlettevőnek alkalmat nyújtani, hogy mások kísérleteit hasznára fordíthassa, nem pedig, hogy saját kísérletein kívül más kísérlettel meg ne tűrjön.”²³

A népoktatási törvényjavaslat szorosan kapcsolódik a municipális jogok és hagyományok témaköréhez is. Eötvös is építeni kívánt a megyék és községek anyagi erejére az iskolahálózat kiépítésében és fenntartásában, ugyanakkor a tisztábban látó liberálisok – például Schvarcz Gyula – nem hisznek az önkormányzatok erejében, úgy vélik, alacsony az általános kulturális színvonal, s túlságosan nagy a vallási és nemzetiségi széttagoltság.

Ezek az alapkérdések és problémák meghatározták a népiskolai törvényjavaslat parlamenti fogadtatását is.

4. A TÖRVÉNYTERVEZET A PARLAMENT ELŐTT

Eötvös tervezete 1868 július 23-án került az országgyűlés elé. Előírja az oktatás kötelezettségét (6–12 éves gyermekek számára mindennapi, 12–15 évesig az ú.n. ismétlődő iskolában), ugyanakkor szabadságát is biztosítja – bárki alapíthat iskolát. Egy teremre maximálisan 60 fős gyermeklétszámot engedélyez, s kötelezi a községeket a szükséges új iskolák létesítésére. Az anyagi alap biztosítására 5 %-os községi, s 3 %-os megyei pótdadó beszedését teszi lehetővé. A tanítás a községi iskolában ingyenes, s a gyermekek anyanyelvén folyik. Meghatározza a tanév hosszát, a tanfelügyelet szervezetét és szintjeit. Felső szinten az állami tanfelügyelő, illetve az irányítása mellett működő megyei iskolatanács az illetékes, míg a közvetlen felügyeletet a – lakosság részvételét is biztosító – községi iskolaszék gyakorolja. A tervezet előírja a kötelező tantárgyak körét, s a tanítók képzettségét és fizetését. Eötvös az állami tanfelügyelet biztosítása mellett messzemenően igyekezett tiszteletben tartani az egyházak jogait. Szigorúan értelmezte azonban a törvényszabta előírásokat: mellőzésük esetén – háromszori figyelmeztetés után – a kormány bármelyik felekezeti iskolát bezáráthatta.

A törvénytervezet már első tárgyalásakor heves vitát váltott ki, melynek következtében 1868. szeptember 26-án zárt tárgyalást rendeltek el. Ezen a balközép képviselőinek egy része – Tiszta Kálmán vezetésével – a protestáns autonómiára hivatkozva tiltakozott az állami beavatkozás ellen. Tiszta támogatták a katolikus képviselők, de nemzeti jogaikra hivatkozva még a görögkeletiek is. „Fölmerült a liberalismus, s a demokratikus haladás első kérdése, s amit rég megjósoltunk, beállt a tökéletes deroute a pártok között.”²⁴

Az alapprobléma ismét a kiegyezéshez kapcsolódik. Akik támogatták a két ország kapcsolatának e formáját – mint Eötvös is, – azok sem bíztak tartósságában, így érthető, ha az ellenzék még kevésbé tartja megnyugtató megoldásnak, s szeretné jogait az esetleges abszolutizmus esetére is biztosítani. Erre pedig egyetlen eszköze az önkormányzat, a megyei és felekezeti autonómia.²⁵

„Küzdöttem különösen azon irány ellen, mely az egyszer megválasztott megyei és községi közigazgatási hatóságokat a megye és a község kebelétől merőben elszakította, s egyedül az állam központi hatóságától tette függővé”²⁶ – emlékezik vissza Csengery Antal. A kérdés másik oldala, hogy a felekezeti iskolák háttérbe szorításával a protestánsok magasabb színvonalú iskoláikat féltették.

Az Eötvös által javasolt iskolaszékek a helyi lakosság irányító szerepét biztosították az oktatás ügyeiben, így „...ez a program nem védelmezte a magyar nemesség társadalmi és politikai befolyását”²⁷ A helyzetet találóan jellemezte Csengery Antal: „A közoktatási törvény eredeti szerkezetében az országgyűlés egy pártjának sem kellett”²⁸ A törvényjavaslat „...az egyházi hatóságok támogatóinak ellenállását is kiváltotta, mert az általános oktatás programja szemükben első lépés volt a nép felvilágosodása és az alsóbb osztályok társadalmi mobilitása felé.”²⁹ A nemzetiségek Eötvöst – annak ellenére, hogy anyanyelvi oktatást ír elő az elemi népiskolában, s csak a felsőbb népiskolában javasolja a magyar nyelv tanítását – magyarosítással vádolják.³⁰ A tiltakozások vihara már–már elsőpréssel fenyegette a javaslatot, míg végül Trefort Agoston indítványa alapján egy 25 tagú bizottság elé került, mely megpróbálta „elfogadhatóbb” formába önteni. A bizottságban helyet kaptak a különböző felekezeti és nemzetiségű képviselők, elnöke Nyáry Pál, jegyzője Zichy Antal lett. A bizottság tagjai többek között Tisza Kálmán, Csengery Antal, Trefort Agoston. Tisza indítványozza a felekezetek képviselőinek meghallgatását, s ezután szerkesztik meg az új törvényjavaslatot,³¹ mely november 19-én kerül másodízben a képviselőház elé.

5. AZ ELFOGADOTT NÉPOKTATÁSI TÖRVÉNY ALAPELVEI

Az új változat több ponton eltért az eredetitől. Megszüntette a községi iskolák ingyenességét – az egyházak képviselőinek nyomása következtében, akik iskoláik elnéptelenedésétől tartottak, – szerepet kapott azonban e döntésben az is, hogy a községi iskolák fenntartásához szükséges fokozottabb adóteher elsősorban a birtokos osztályt érintette volna. Ugyanezen okból megszüntette a vármegye által szedhető 3 %-os pótdadót, s a községi 5 %-os pótdadó fizetését is csak azok számára írta elő, akik nem járultak hozzá a felekezeti iskolák fenntartásához.

Az eredeti javaslat egyik alapvető célkitűzése a községi iskolák számának szaporítása volt, tekintettel a sok iskola nélküli községre, a liberális elvekre, s az anyagi alapok szűkösségére. Ezt a szándékot az új törvényjavaslat így csak részben érvényesítette, mert az 5 %-os községi pótdadó felekezeti iskola is megkaphatta, ami sokszor szétforgácsolta a szűkös összegeket. Korlátozták a megyei iskolatanács jogkörét is, mely csak a községi iskolák felett gyakorolhatott felügyeletet. A felekezeti iskolák ellenőrzésére egyedül a tanfelügyelő volt illetékes. A felekezetek érdekeit szolgálta az is, hogy a kormány – törvénytábla kötelezettségük elmulasztása esetén – csupán községi iskola felállítását rendelhette el, s nem nyert jogot iskoláik bezáratására. Eötvös javaslata biztosította, hogy gyakorlatilag minden növendék anyanyelvén nyerjen oktatást. Ennek helyébe most egy ködösebb megfogalmazás került, mely a többségi elv alapján határozta meg az oktatás nyelvét. Rövidebbre szabták a tanév időtartamát, s elvetették Eötvösnek azt a javaslatát is, mellyel ingyenes kollégiumi férőhelyeket kívánt biztosítani a szegény tanítónövendékek számára.³² A javaslat érdeme, hogy – Csengery Antal indítványára – életre hívta a polgári iskolát, mely a kapitalizálódó gazdaság igényeinek megfelelő, gyakorlatias ismereteket nyújt növendékeinek. A bizottság által módosított javaslat törvényerőre emelkedett. Ferenc József 1868. december 5-én látta el kézjegyével.

A törvény lefektette a polgári állam igényeinek megfelelő, egységes népoktatás és tanítóképzés alapelveit, s bár jelentős engedményeket tett a felekezeteknek, lehetőséget adott arra, hogy az

oktatás általánossá s egyúttal magasabb színvonalúvá válják. A törvény megvalósítása – az ország gazdasági és kulturális helyzete, s az infrastrukturális ellátottság rendkívül alacsony szintje miatt – hosszadalmas és bonyolult feladatot jelentett.

Nagyon sok múlt a tanfelügyelőkön, a helyi hatóságokon, s éppen ezért mondható el, hogy Budapest – ekkortájt meginduló gyors fejlődése, s népességének rohamosan gyarapodó száma miatt – kivételes lehetőségekkel rendelkezett e tekintetben is.

6. A TÖRVÉNY MEGVALÓSÍTÁSA A FŐVÁROSBAN

1868–1873

Pest városában már 1860-ban létrejött – Eötvös József elnökletével – a Közoktatási Bizottmány, melynek tagjai közé tartozott Gönczy Pál is. Néhány évi átmeneti csend után a gyakorlatban 1866-ban kezdhetette meg működését. 1867-ben – a fővárosi iskolák leromlott állapota miatt – Gerlóczy Károly főjegyző javaslattal fordult a közgyűléshez, melyet az elfogadott és határozattá emelt.³³ E szerint növelik elemi iskoláik számát, az elavult épületek helyett újakat építenek, s emelik a tanítók fizetését is. A tanügyi bizottmány konkrét tervezetet készít a gyors megvalósítás érdekében, melynek keretében Gönczy Pál terjeszt emlékiratot³⁴ a képviselőtestület elé. A neves pedagógus részletes fejlesztési tervet dolgozott ki Pest városa számára. Felvázolja a tankerületi beosztást, meghatározza a szükséges iskolák számát és helyét, s az ehhez szükséges tanítók számát. Az egyes tankerületek lakosságának szélesebb jogkört kíván adni, mint a későbbi – 1868-as – törvényjavaslat. Az iskolák vezetésében, irányításában nagyobb szerepet szán a tanítóknak. Egyértelműen a közös iskolák mellett foglal állást, e célra tervébe iktatja a felekezetek adóztatását is. Leírja az építendő iskolák kívánatos belső térelosztását, berendezését, még a padok méreteit, formáit is. Tervezetének elfogadására csak részben kerülhetett sor, mert közben a törvényhozás ettől eltérő alapelvek szerint szabályozta a népoktatást.

A fővárosi hatóság folyamatosan foglalkozott az elemi népoktatás kérdéseivel. A törvényhatósági közgyűlés határozatot fogadott el a tanítók alkalmazása előtti vizsgakötelezettségről,³⁵ melyet a felekezeti képzők ingadozó színvonala tett szükségessé. 1868 márciusában került sor a tanítók fizetésének emelésére.³⁶ Két hónappal később az iskolai tanítástól különválasztják a vallásoktatást, melyet a felekezetek hatáskörébe utalnak. Még ebben az évben hét iskola építését határozzák el.

A törvény szentesítése után néhány nappal a város római katolikus elemi iskoláit – törvényadta jogával élve – a közgyűlés községiekké nyilvánította. A végrehajtás előkészítésére a Tanügyi Közoktatási Bizottmányt kérte fel, mely Békey Imre tanácsnok, a bizottmány elnökének vezetésével egy albizottságot jelölt ki a teendők meghatározására.³⁷

Az albizottság 1869 januárjától négy hónapon át dolgozott. Elkészítették javaslataikat, melyeket a bizottmány, majd a közgyűlés is elfogadott. Pest várost kilenc iskolaszéki kerületre osztják, Budával együtt 21 a fővárosi iskolaszéki kerületek száma.³⁸ 1869 júliusában került sor az iskolatanács, majd októberben az iskolaszékek megválasztására. A Budapesti Tankerületi Iskolai Tanács elnöke Zichy Antal lett, aki az alakuló ülésen elmondott beszédében minden tagot munkára szólít és nagy óvatosságra int a megkezdődött felekezeti tiltakozó akciók miatt.³⁹ Az iskolai tanácson belül – iskolatípusok szerint – szakosztályokat hoznak létre, s kijelölik a bírósági és gazdasági ügyek intézőit.

Az elemi iskolai szakosztály 15 tagot számlált, elnöke Békey Imre, tagjai között találjuk Gönczyt, Ballagi Mórt, Peregriny Eleket.⁴⁰ A felső nép- és polgári iskolai szakosztály elnöke Csengery Antal lett. Az iskolatanács ülésein állapították meg a tanítóválasztás módját, itt tárgyalták

meg a minisztériumi tantervek alkalmazásának lehetőségeit, az iskolai pénz-alap ügyét. Az iskolaszékek eleinte jól működtek, tagjaik hetente látogatták az iskolákat, s a tapasztalataikról készült jelentéseket továbbították az iskolai tanácshoz.⁴¹

Vizsgáljuk meg, milyen volt a budai és pesti iskolák állapota ezekben az években! Zichy Antal budapesti tanfelügyelő első jelentését 1869-ben készíti el.⁴² A tankötelesek számának megállapításakor csak becslésekre szorítkozhatott, annál is inkább, mert az elemi iskolák négy évfolyamosak, a törvény pedig hat iskolai évet ír elő. Az elemi iskolát azonban nemcsak a tanköteles korosztály látogatja, – járnak 6 évesnél fiatalabb, de 12 évesnél idősebb gyerekek is, – miközben a 10–15 évesek bizonyos része középiskolába: gimnáziumba vagy reáliskolába jár.⁴³ A statisztikai tábla 1868/69. évi adatai így csak hozzávetőleges pontosságúak.

Az iskolák túlszűfoltak, előfordult, hogy egy teremben 100-nál is több gyereket kellett elhelyezni. Pest városa azonban már az első évtől egyre növekvő összeget költ iskoláira, ami a mellékelt táblázat adatain is követhető.⁴⁴ Az iskolatanács kezdeményezésére indul meg a statisztikai adatok gyűjtése, különbizottság írja ki a tanköteles gyerekeket a népszámlálási ívekről, de a háztulajdonosokat is kötelezi a tanács, hogy jelentsék számukat az iskolaszékeknél.⁴⁵ Már 1870 szeptemberében 27 új osztályt nyitnak, s határozottabban lépnek fel a mulasztókkal szemben. Több esetben rónak ki büntetéseket, melyeket szigorúan be is hajtatnak.⁴⁶ Mindezek ismeretében érthető, hogy Pest városában már az első években szép eredmények születtek.

Év	Iskolák száma	Tantermek száma	Tanítók száma	Egy tanítóra jutó gyerekek száma ⁴⁷
1868	17	91	78	90
1873	33	129	133	79

Az öt év alatt épült iskolák 8000 gyerek tanulását biztosították, mégsem lehetnek elégedettek. 1867-ben az iskolák csaknem fele bérházakban működött, de öt év múltán is sok a túlszűfolt, rossz állapotú. Budán sokkal lassabban láttak hozzá a törvény végrehajtásának előkészítéséhez, s az eredmények nagy része is az iskolatanács pesti tagjainak sürgetésére születik. Zichy Antal 1869 júniusában levelet intéz a budai képviselő-testülethez, s felszólítja őket, kezdjék meg az előkészítő munkálatokat.⁴⁸

Az iskolaszékek folyamatosan jelzik a hiányokat, a tanfelügyelőkhöz benyújtott jelentéseikre azonban nem kapnak választ.⁴⁹ Elkeseredetten fakad ki a „budavárbeli” iskolaszék egyik tagja, hogy nem sürgetheti a gyerekek iskolabajárását, ha azoknak sem elég a hely, akik rendszeresen járnak. Az iskolaépületek elavultak, néhány dűledezőfélben van, sötétek, nincs megfelelő szellőzésük, sőt olyanok is akadnak, melyek nedvesek, s a gyerekek egészségét veszélyeztetik.⁵⁰

A fennmaradt iskolaszéki jegyzőkönyvekben a 70-es évek végén is csak panaszt találtunk, sok az osztatlan iskola, több kerületben a tanító szobájában folyik a tanítás. Az iskolaszékek rendelkezésére bocsátott 50 forintos alap a legszükségesebb javítások elvégzéséhez sem elegendő, panaszaira ezt az összeget rövidesen 100 forintra emelik.⁵¹ A budai kerület szűkös anyagi viszonyaira jellemző, hogy az iskolai vizsgákon kiosztott jutalmakat az iskolaszékek tagjai sokszor saját költségükön vásárolják.⁵²

A Budapesti Iskolai Tanács állandóan sürgeti az intézkedéseket, – s éppen a budaiak problémái miatt – igyekszik centralizálni a tanügyi igazgatást. A tanítók választását például elemi iskolai szakosztályának hatáskörébe utalja, ez azonban a budaiak éles ellenállásába ütközik.⁵³ Az iskolatanács koordináló szerepe – az állandó összeütközések miatt – csak korlátozottan érvényesülhet. A budaiak legfontosabb intézkedése, hogy 1870-ben felemelik tanítóik fizetését: az igazgatótanítókéét 800, az osztálytanítókéét 600 forintra.⁵⁴

A főváros egyesítésének évében kiadott tanfelügyelői jelentésből⁵⁵ világos képet kapunk az elemi oktatás állapotáról. A legalacsonyabb színvonalat Óbuda képviseli, melynek iskolái azonnali átalakításra szorulnak, de Buda is szomorú helyzetben van. A jelentés tárgyalásakor a Budapesti Iskolai Tanács ülésén határozat született a budai képviselőtestület figyelmeztetéséről. Bója Gergely, a tanács elnöke – az új budapesti tanfelügyelő – levélben fordul Buda polgármesteréhez, melyben a budai iskolák törvény szerinti átrendezését kéri. A budai közgyűlésen nagy vita robbant ki, néhányan azt állították, hogy a város képtelen többet költeni iskoláira, s felháborodásuknak adtak hangot a pestiek beavatkozása miatt. A józanabb képviselők azonban világosan látták, hogy azonnali cselekvésre van szükség, így született meg végül a döntés: kölcsönt kell felvenniük, hogy a népoktatás alapvető feltételeit megteremthessék.⁵⁶

Az oktatási szervezet működéséről szólva el kell mondanunk, hogy nagy munkát jelentett önmagában a fővárosi népiskolai oktatás egységesítése is. Az első években került sor a beiratási- és tandíjak megállapítására, a rendtartási és fegyelmi szabályzatok elkészítésére, a szünnapok és szünidők kijelölésére, ami a vallási különbségek miatt nem is olyan egyszerű kérdés, amilyennek első pillantásra tűnik. Az iskolai szabályzatokat az iskolatanács elemi iskolai albizottsága készítette,⁵⁷ majd tanácsi jóváhagyás után a közgyűlés fogadta el.

A fővárosban az iskolai szervezet meglehetősen bonyolult, de a feladatkörök megosztásában ésszerű munkamegosztás érvényesül. Az iskolai szabályzatok, a szervezés kérdései, a tanítóválasztás előkészítése az iskolai tanácshoz tartoznak, a gyakorlati ügyeket pedig az állandó tanügyi bizottmány tárgyalja, melyben a törvényhatósági bizottság 30 tagja vesz részt. A bizottmány véleményezési hatáskörrel rendelkezik, s javaslatait a tanácshoz továbbítja, fontosabb ügyekben viszont a törvényhatósági közgyűlés hozza meg a döntést. A végrehajtás ellenőrzését és adminisztratív részét a tanács VIII. tanügyi osztálya látja el, mely meglehetősen kis létszámú, mindössze 4 főből áll.⁵⁸ A szervezetet a tanfelügyelő irányítja, ő az iskolai tanács elnöke, de részt vesz a tanügyi bizottmány munkájában is.

A városegysítéskor szavazza meg a közgyűlés, hogy valamennyi fővárosi tanító fizetését a pestiekével azonos színvonalra emeli. Határozat született a népoktatási szervezet egységesítéséről, s elrendelték a tanköteles gyermekek évenkénti összeírását, melyet a kerületi előljáráások és az iskolaszékek közösen végeztek.⁵⁹

Az iskolaszékek tagjainak lelkesedése – az első évek tapasztalatai nyomán – lassan alábbhagy. A tanítók választásába nincs beleszólásuk, az iskolai vagyonnal sem rendelkeznek. Amennyire indokolható, hogy az egyes városrészek közötti nagy különbségek az oktatás központosítását tették szükségessé, annyira érthető az is, hogy az iskolaszékekben résztvevő polgárok előbb-utóbb belefáradtak a sok időt, energiát kívánó, mégis kevés eredménnyel kecsegtető munkába. Ennek következménye, hogy az iskolaszéki választásokon – már a 70-es években – a választóknak csak töredéke jelenik meg, sokszor olyan kevés, hogy alig lehet megrendezni azokat. Néhány adat a korabeli forrásokból: a kőbányai iskolaszék választásakor a 2625 választóból 189 jelent meg, az országúti iskolaszék létrehozása mindössze 76 szavazót vonzott a helyszínre.⁶⁰

Az aktívabb tagok szerettek volna komolyabb részt vállalni az ügyek intézéséből. 1873 februárjában a Pest városi iskolaszékek közös értekezletet tartottak, melyen egy bizottmányt választottak azzal a feladattal, hogy dolgozzon ki javaslatokat a népoktatás gyorsabb fejlesztése érdekében. A bizottmány működése során nagy hangsúlyt kapott az önkormányzat erősítésének óhaja, melyet alátámasztott az is, hogy az iskolák közvetlen ellenőrzését ők végzik. Javasolják, hogy biztositásnak számukra véleményezési jogot a tanítók kinevezése és előléptetése előtt. A fővárosi tanítók – írják – vidéki kollégáikhoz hasonlóan mellékfoglalkozásokat vállalnak, mert az emelkedő árakhoz viszonyítva fizetésük még mindig kevés, ezért ennek emelését, s öt évenként 100 forintos

pótlék bevezetését indítványozzák. Kérik, hogy a minisztérium készítsen számukra külön utasítást, tekintettel a főváros viszonyaira.⁶¹

Az iskolaszéki értekezlet javaslatai visszhang nélkül maradtak. Az 1876-os törvény is fenntartotta a korábbi gyakorlatot, a tanítók választásáról és elmozdításáról felsőbb szinten döntöttek, ezután azonban a fővárosi tanács, illetve a törvényhatósági bizottság ülésén születtek a határozatok. Az új szervezeti keretet 1876-tól az állandó közoktatásügyi bizottmány jelentette, melynek 31 tagjából 26-ot a törvényhatósági bizottság „saját kebeléből” választott, s részt vett benne a különböző iskolafajták egy-egy (tanító, illetve tanár) képviselője, valamint a tanácsi tanügyi előadó. A bizottmány szorosan együttműködött a tanáccsal, üléseiken készítették elő az oktatásügyi határozatokat, javaslatokat tettek, majd ezek tanácsi jóváhagyása után ellenőrizték az intézkedések végrehajtását. Az ügyek intézését segítette, hogy a munka – az iskolatípusoknak megfelelően – továbbra is albizottsági keretben folyt.

Az iskolaszékek a felsorolt gátló tényezők ellenére szerepet játszottak az iskolai életben. Figyelemmel kísérték az elemi oktatást, s több alkalommal megkeresték kéréseikkel a közoktatásügyi bizottmányt, új iskolák, tantermek létesítését, az „osztályok szaporítását” sürgették. A hiányok jelzésével, ösztönzésükkel nagymértékben segítették az elemi oktatás tárgyi és tartalmi feltételeinek megteremtését. A tagok több alkalommal kezdeményeznek alapítványokat, tanítási eszközöket, ruhaneműt adományoznak a szegényebb gyerekeknek.⁶² Munkájukat értékelve 1882-ben, Békey Imre tanfelügyelő is hatáskörük szélesítését sürgeti, ugyanakkor rosszallja, hogy segítették a tanítók beleszólását az iskolai ügyekbe, s ezzel csak elégedetlenséget szítottak.⁶³

A fővárosban érezhető a változtatás, az oktatás fejlesztésének szándéka, a zsúfolt, „túltömött” osztályok, s az elavult épületek azonban egész korszakunkon át problémát okoztak. Ennek egyik oka az volt, hogy néhány jóhírű iskolát a szülők előnyben részesítettek, míg másutt sokszor üresen maradtak a termek. Emiatt kényszerült rendeletet kiadni a tanács, mely szerint mindenki csak saját iskolaszéki kerületében nyerhet felvételt.⁶⁴ Táblázatunkon⁶⁵ látható, hogy az iskolalátogatás arányai csak lassan javulnak, még 1880-ban sem érik el a 90 %-ot. A tankötelesek összeírására hozott – már említett – rendelkezés nem hozta meg a kívánt eredményt, a tanács ezért elrendelte, hogy az iskolaszékek ellenőrizzék nyilvántartásaikat, s tegyenek jelentést a tanfelügyelőnek, hogy az „iskolakerülő” nagy számát csökkenthessék.⁶⁶

Az első ismétlődő iskolákat 1870-ben létesítették, s megszüntették a korábbi – vasárnapi – iskoláztatást. Az órákat általában este tartották, a „tanoncokat” azonban a mesterek sokszor még ebben az időben sem engedték el. Az iskolaszékek jelzik ezt a tanácsnál, kérik, hozzanak intézkedést, szólítsák fel az iparosokat, küldjék a gyerekeket iskolába.⁶⁷

Az ismétlődő iskola azonban nem népszerű a fővárosban, a szülők – ha gyermekük továbbtanulása mellett döntenek – inkább gimnáziumba vagy reáliskolába adják őket. Többségük azonban egy-két év után kimaradt ezekből az iskolákból, részint a szülők anyagi nehézségei, részint az iskolák magas színvonala miatt. A minisztérium éppen ezért – valamint gyakorlatias ismeretanyaga miatt – sürgette a polgári iskolák létrehozását. Az ismétlődő iskolákat lényegében a tanoncok látogatták, de oly csekély számban, hogy 1877-ben a tanács újjászervezésüket határozza el,⁶⁸ az előkészületek azonban csak 1881-ben kezdődnek meg.⁶⁹

Szólnunk kell a főváros anyagi helyzetéről, mert a fejlesztéseket döntően ez befolyásolta. 1872-ig a két város – saját iskolai jövedelmei és befektetései mellett – nagy összegű államsegélyekben részesült. A bevételek között nagy százalékot képviselt a tandíj, melynek összegét 1875-ben egységesítették, s ugyanakkor emelték.⁷⁰

A tandíjak összege – a korabeli árviszonyok mellett – meglehetősen magas lehetett, mert több forrás is említi, hogy a szegénység miatt sokan kérik elengedését. A tanács folytonosan határozatokat hoz a hátralékok végrehajtására, míg 1886-ban ez egészen odáig megy, hogy elrendeli: csak akkor adják ki az iskolai bizonyítványokat, ha a tandíj befizetése megtörtént.⁷¹ A kezdetben kapott

államsegélyek összege csökkenő tendenciát mutat, a népesség növekedése azonban szükségessé tette a fejlesztést, a kiadásokat ezért a város pénztárából fedezték. Az iskolák fenntartására fordított összegek abszolút értékben magasak ugyan, a városegysítést követően azonban némi csökkenést mutatnak, ami a gazdasági válsággal magyarázható.

Iskolai kiadások koronában

év	elemi iskola	polgári iskola
1873	1 387 628	91 672
1876	1 013 424	246 824
1880	1 145 622	331 932

Ezzel egyidejűleg azonban iskolák építésére (főként kölcsönökből) 4,7 millió koronát fordított a főváros.⁷² Táblázatunkon⁷³ is látható, hogy a községi iskolák száma több mint négy és félszeresére nőtt a nagyarányú építkezések eredményeként. A lemaradást azonban nem lehetett egyik napról a másikra pótolni – ez olyan óriási befektetést igényelt volna, mellyel ekkoriban még a főváros sem rendelkezett. A fővárosi lakosság életszínvonaláról, a különböző társadalmi rétegek életmódjáról kevés leírás maradt fenn, forrásaink azonban sokszor szólnak a lakosság szegénységéről. Az iskolákban perselyeket állítanak fel, hogy szegény gyerekeknek ruhát vásároljanak, s a tanfelügyelő is említi jelentésében, hogy a népiskolákban ruhákat, cipőket, tankönyveket kapnak a rászoruló.⁷⁴ A tandíjmentesség céljára kiadott szegénységi bizonyítványokat koldulásra használják – értesülünk egy tanácsi rendelkezésből.⁷⁵

A felvándorlás következtében lassan nagyvárossá szélesedő Budapesten sajátos atmoszféra alakul ki, melyben a különböző nemzetiségű és társadalmi helyzetű rétegek tradíciói és értékei szükségszerűen módosulnak, s az átmeneti talajvesztés – mely főleg és érthetően az alacsonyabb társadalmi helyzetű rétegeknél következik be – legérzékenyebben a gyermekeket érinti. A tanfelügyelő panaszkodik, hogy a fiatalok között elharapódzott a garázda magatartás, a trágár beszéd, s a nagyvárosi kultúrára jellemző szabadosabb viselkedés, melynek mindenképpen szeretnének gátat vetni. Ezeket a tüneteket a fővárosi képviselők a valláserkölcsei oktatás óraszámának növelésével kívánják enyhíteni, s a javaslatot a tanács is elfogadja.⁷⁶

A bevándorlók városi lakossá válását nyelvi asszimiláció kíséri, de egyben segíti is. Erőteljesen támogatják Budapest magyarosodását a fővárosi hatóságok, s felhasználják erre az iskolai oktatás nyújtotta lehetőségeket is. Kormány szintű rendelkezés első ízben 1871-ben születik,⁷⁷ s a fővárosban számos alapítványt hoznak létre a magyar nyelvben jó eredményt elért gyermekek jutalmazására. A tanfelügyelők itt különösen fontosnak tekintették ezt a kérdést, s a jelentésekben legtöbbször elégedetten nyilatkoznak az előrehaladásról.

Az iskolák belső életéről a források szintén keveset mondanak. Vajon mennyiben kerültek át a gyakorlatba a megfogalmazott tantervek, s mit nyújtott ez az oktatás a gyermekeknek? 1869-ben a fővárosi iskolák legnagyobb része négy osztályos volt, de akadtak három, sőt kétosztályosak is. Annyi bizonyos, hogy a harmadik és negyedik osztályokba sokkal kevesebb gyermek járt, mint az elsőbe, illetve másodikba.⁷⁸ Még 1871-ben is azt írja a tanfelügyelő, hogy sok szülő csak egy-két évre küldi gyermekét iskolába, azután iparos mellé adja, így a negyedik osztályt már nagyon kevesen végzik el.⁷⁹ Ezt támasztja alá, hogy még 1874-ben is a 47 községi elemi népiskolából 27 négy, 11 pedig három osztállyal működik.⁸⁰

A budapesti iskolai tanács már 1870-ben elfogadja elemi iskolai szakosztályának javaslatát felsőbb – ötödik, hatodik – osztályok létesítésére, de csak lányok számára tartják célszerűnek, akik eddig semmiféle felsőbb oktatásban nem részesültek. (Érthető azonban, hogy a hiányzó harmadik

és negyedik osztályok felállítását ennél sürgősebbnek tartják.) Fiúk számára – az iskolatanács véleménye szerint – nem is szükséges a felsőbb osztályok elvégzése, ha rendelkezésükre áll a gimnázium, a reáliskola és a polgári iskola.⁸¹ Az érvelés ebben az időben még sántít, a fővárosban lassan indul a polgári iskolák szervezése, 1875-ben mindössze 6 működik.⁸² A gimnáziumok befogadóképessége kevés, a továbbtanulók többsége reáliskolába megy, ahol fokozódik a zsúfoltság. Ennek következtében válik egyre sürgetőbbé a polgári iskolák – és a hiányzó ötödik és hatodik osztályok – felállítása.⁸³ A probléma egész korszakunkban élő marad, az ötödik és hatodik osztályok száma még 1880-ban is nagyon kevés.⁸⁴ A késést valószínűleg gazdasági szempontok indokolják, hiszen nemcsak az iskolatermek, de a tanítók számát is növelni kellene. A tanács kénytelen tudomásul venni a helyzetet, 1882-es határozatával elrendeli, hogy az elemi népiskola negyedik osztályát végzett tanulóknak adjanak végbizonyítványt.⁸⁵

A kérdés háttéréhez tartozik, hogy az első négy osztályban megszerezhető tudásanyag meglehetősen alacsony értékű, az alpműveltséget nyújtó tárgyak ugyanis az ötödik és hatodik osztály tantervében szerepelnek. Az érintettek nagy száma miatt – a közigazgatási bizottság javaslatára⁸⁶ – 1879-ben rendeli el a tanács, hogy már a harmadik és negyedik osztályban tanítsák a hazai történelmet és alkotmánytant.⁸⁷ Az előírt tantervet tehát csak az iskolák kis részében vezetik be, annak ellenére, hogy a közoktatási bizottmány igyekszik megfelelő tankönyvekről gondoskodni. Létrehozzák a könyvbíráló bizottmányt is, mely ajánlásaival segíti az iskolákat. A tankönyvek száma e korszakban folyamatosan növekszik, színvonaluk ellenben ingadozó. A szakértők szerint sok tankönyv egyszerűen elfogadhatatlan.⁸⁸ 1877-ig a községi iskolák szabadon választottak a tankönyv-bíráló bizottmány által ajánlott könyvekből. A szegényebb lakosság azonban gyakran változtat lakóhelyet, s gyermekeik számára ismételtelen könyvet kell vásárolniuk. A közoktatásügyi bizottmány javaslatára a tanács elrendelte, hogy valamennyi községi népiskolában azonos tankönyvet használjanak.

A kiválasztás céljára külön bizottmányt szerveznek. A tanács liberális szemléletét mutatja, hogy a rendelkezésbe azt is belefoglalják, nem szeretnék akadályozni a tankönyvirodalom fejlődését, ezért a tankönyvajánló bizottmány állandóan figyelemmel kíséri az új műveket is, így évről-évre lehetőség nyílik a legjobb tankönyvek kiválasztására.⁸⁹ 1877-ben és 1880-ban a főváros pályázatot is hirdetett tankönyvek írására, mely szerint azok „...a főváros lakossága életmódjának, társadalmi, foglalkozási és műveltségi viszonyainak megfelelőek legyenek.”⁹⁰

A községi iskolákban nagy gondot fordítanak tanítási eszközök beszerzésére, az ellátottság már 1874-re lényegesen javul. Iskolai könyvtárakat létesítenek, az elsőt 1873-ban szervezik, s 1878-ra már 23 könyvtár 5061 kötete áll a gyermekek rendelkezésére.⁹¹

Az általunk vizsgált mintegy 11 év alatt a fővárosban a népoktatás területén jelentős eredmények születtek. A tankötelezettség érvényesítése nagymértékben előrehaladt, komoly erőfeszítésekkel és hatalmas anyagi ráfordításokkal sikerült az elemi oktatásban részt vevők számát növelni, az iskolahálózatot bővíteni. A mennyiségi mutatókban a fejlődés a statisztikai táblán is jól követhető. A minőséget, az oktatás tartalmi oldalát tekintve az eredmények nem mutatkoztak oly látványosan, igaz, az áttekintett időszak is meglehetősen rövid.

Budapest történetének e korszakában éppen csak beindultak a modernizációs folyamatok, s az urbanizáció – főleg a külső kerületekben – igen kezdetleges fokon állt. A lakosság növekedésével jelentkező problémák, s a több oldalról megnyilvánuló gazdasági késztetések is arra ösztönözték a főváros vezetőit, hogy e területre koncentrálják erőforrásaikat, de az úthálózat kiépítése, a városrendezés, a csatornázás – s a városi élet alapfeltételeinek megteremtése – érthetően megelőzte a népoktatás fejlesztését.

Mindezt felmérve is nagyra kell értékelnünk a korszak teljesítményét, az írástudók száma a fővárosban 11 %-kal emelkedett e röpke tíz év alatt.⁹²

Az eredmény reális értékeléséhez hozzátartozik, hogy a már ekkortájt megindult – bár a később-

bi évtizedekénél még kisebb mérvű – migrációs folyamat az írástudatlanságot állandóan újratelmeztette, és a folyamatosan bővülő iskolahálózat újra és újra szűknek bizonyult az újonnan érkezettek befogadására. A mennyiségi fejlesztés kényszere a század végéig érvényesült. Csak ezután vált lehetővé – a gazdasági és polgári fejlődés lényegesen magasabb szintjén, – s immáron túljutva az analfabétizmus leküzdésének alapproblémáján, hogy a népoktatásban is előtérbe kerülhessen a szakképzés, s a magasabb nivójú általános műveltség igénye, melyet a városvezető liberális polgárság ekkor már nélkülözhetetlennek ítélt.

JEGYZETEK

1. Megjelent a Pesti Hírlap 1846. 729. számában (In: Eötvös József: Kultúra és nevelés, Magyar Helikon Bp. 1976. 289.)
2. Megjelent a Pesti Hírlap 1846. 673. számában (In: Eötvös József i.m. 280.)
3. Eötvös József beszéde a képviselőházban 1848. augusztus 3-án (az elemi oktatásról szóló törvényjavaslat vitáján) (In: Eötvös József i.m. 301–306.)
4. 1849. október 9. PETHES János: Népoktatásunk állapota a forradalom után. (In: Magyar Pedagógia 1892. évf. 4., 5., 6–7. sz.)
5. 1855. április 25. Leo THUN iskolai szervezetre vonatkozó rendelkezése (In: PETHES János i.m.)
6. SCHVARCZ Gyula: A közoktatásügyi reform, mint politikai szükséglet Magyarországon. Pest 1866. 123.
7. SCHVARCZ Gyula i. m. 256–57., és PERES Sándor: A magyar népoktatásügy fejlődése 1867-től 1887-ig. Budapest 1890. 5.
8. BARS József: A közoktatás statisztikája (In: Statisztikai előadások I–XIII. Pest 1869.)
9. Eötvös József: Levelek. Magyar Helikon Budapest, 1976. 527. (Levél Haynald Lajosnak, Pest 1868. január 29.)
10. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek az Országgyűlés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-ben. (In: Eötvös József: Kultúra és ... i.m. 476.)
11. Schvarcz Gyula egyetemi tanár, történész, jogász, az Akadémia tagja. Az 1860-as évektől intenzíven foglalkozott közoktatási kérdésekkel, több megyéről készített oktatásügyi statisztikát, s „Új Korszak” címen lapot indított. 1872-től az Országgyűlés Közoktatásügyi Bizottságának tagja. Hivatkozott műve: SCHVARCZ Gyula: A közoktatásügyi reform ... i.m.
12. SCHVARCZ Gyula: i.m. II. fejezet 121.
13. HALÁSZ Imre: Tanügyünk újjászervezésének előkérdései (In: „Új Korszak” 1865. XI.13.)
14. HALÁSZ Imre: Tanügyünk ... i.m.
15. RÁKÓCZI Lajos: A községi iskola a társadalom, az állam- és művelődéshez való viszonyában Pest, 1871. (Díjazott pályamű) A szerző fővárosi községi tanító volt 1864-től 1902-ig.
16. RÁKÓCZI Lajos: i.m. 41.
17. WICHE József: Magyar tanügyi reform-javaslat. Pest 1866. 7–10.
18. Paul BÖDY: Joseph Eötvös and the Modernization of Hungary, 1840–1880. (In: Transactions of the American Philosophical Society. New Series Vol 62. pt. 2. Philadelphia 1972 107.; (KRUESZ Krizosztom): A pannonhalmi főpát körlevele az új elemi népiskolák ügyében. Pest, 1869; Szózat Komárom szabad kir. város római katolikusaihoz a népnevelési törvény értelmében. Komárom 1869.
19. 1868. V. 26. In: Eötvös József: Levelek. (i.m. 533–539.). A levél az ún. „előszentesítési jog” érvényesülésének egyik dokumentuma. Az 1867. III.17-i magyar minisztertanács által elfogadott titkos szabályzat értelmében a törvényjavaslatokat csak az uralkodó előzetes engedélyével lehetett az Országgyűlés elé terjeszteni, de minden fontosabb kormánydöntés is uralkodói jóváhagyást igényelt.
20. Eötvös levele I. Ferenc Józsefhez (In: Eötvös József: i.m. 535.)
21. Eötvös levele I. Ferenc Józsefhez (In: Eötvös József: i.m. 537.)
22. Eötvös levele I. Ferenc Józsefhez (In: Eötvös József: i.m. 537–538.)
23. John Stuart MILL: A szabadságról. Fordította és az előszót írta KÁLLAY Béni Pest 1867. (170–177.). Ezzel csaknem azonos véleményt fejt ki Eötvös is. (Eötvös J.: Felhívás népnevelési egyletek alakítására Pesti Napló 1867/181. sz.) Mill rendkívül nagy hatást gyakorolt a művelt elite, művét még a kiadás évében lefordították magyarra.
24. „A zárt ülésről” c. cikk (In: Századunk 1868. szept. 27. 1.). Deroute: összeomlás, káosz.

25. „A Hon” 1868. szeptember 29. (1.) A szerkesztőségi cikkben a kormány túlzott hatalmától és a katolikus fölénytől való félelmüket hangsúlyozzák.
26. CSENGERY Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. Budapest. 1928. 404. (Magyarország újkori történetének forrásai sorozat). A témakörrel foglalkozó irodalomból csak néhány fontosabbat említünk még: KÖTE Sándor: Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus korában (1849–1918) Budapest, 1975.; FELKAI László: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Budapest, 1979.; (Szerk.) FELKAI László és MANN Miklós: Eötvös és Trefort. Budapest, 1988.
27. Paul BÖDY: Joseph Eötvös and... i.m. 108.
28. CSENGERY Antal hátrahagyott iratai... i.m. 403.
29. Paul BÖDY: Joseph Eötvös and... i.m. 107.
30. A román egyházi kongresszus tiltakozó emlékiratot adott be a parlamentnek, a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak és az uralkodónak. Szlovák részről is tiltakozás érkezett. (Pesti Napló 1868. október 3. Esti kiadás.)
31. PERES Sándor: A magyar népoktatásügy... i.m. 22–24.
32. Ez fontos változtatás, a tanítóképzőbe ugyanis nagyon kevesen jelentkeztek, s azok is többnyire szegénysorsú diákok voltak.
33. 1867. VI. 26-án. KÖRÖSY József: A pestvárosi elemi népiskolák az 1871/72 és 1872/73-i tanévekben (In: Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei. 9. köt. Bp., 1875. 7.)
34. 1867. november 4-én. GÖNCZY Pál: Emlékirat Pest városa tanügyi bizottsága és képviselő testületéhez. Pest, 1868.
35. Budapest Főváros Levéltára. (A továbbiakban BFL) Pest város tanácsának iratai. IV. 1303/f. (VIII. 25/1870.) A tanítók írásbeli és szóbeli vizsgát tesznek.
36. Összességében az 1868. július 4-i közgyűlés határozza meg, az értékeket ld. a Statisztikai táblán. (BFL Pest Fő- és Elemi Iskolák Igazgatóságának iratai 1851–69. IV. 1335. 19.678 sz.)
37. BÉKEY Imre: Budapest főváros közoktatásának vázlatos története 1868–1881. Bp. 1882. 23.
38. Óbuda nélkül. KÖRÖSY József: A pestvárosi... i.m. 100.
39. Békey Imre: Budapest főváros... i.m. 19. l.
40. Második időszaki jelentése a budapesti tanfelügyelőnek az 1869/70-i tanévről. Pest, 1870.2. 1. és BÉKEY Imre: Budapest főváros... i.m. 23-24; 28.
41. Sajnos ezek közül csak néhány maradt fenn a Fővárosi Levéltárban.
42. Első időszaki jelentése a budapesti tanfelügyelőnek az 1868/69. tanévről, Pest, 1869.
43. KÖRÖSY József: Budapest főváros elemi népiskolái az 1873/1874 – 1876/77 iskolai években. Bp. 1883. 15–16.
44. 1870-ben a Pest városi költségvetésben 200 ezer koronával szerepel a népoktatás, nem számítva az építkezésekre fordított, közelítőleg 160 ezer koronát. (In: Második időszaki jelentése a budapesti ... i.m. 5. l.)
45. BFL Buda város Tanácsának iratai IV. 1106/b. (2680/1869) és Pest város Tanácsának iratai IV. 1303/f. (VIII. 25/1870.)
46. BFL Pest város Tanácsának ir. IV. 1303/f. (VIII. 25/1870.)
47. MIKLÓS Elemér: Közoktatás és közművelődés. (In: Városi Szemle 1913/10-12. sz. 1352-53.)
48. BFL. Buda v. Tanácsának ir. IV. 1106/b. (2680/1869)
49. BFL. Buda v. Tan. ir. IV. 1106/b. (1351/1870.)
50. BFL. Buda v. Tan. ir. IV. 1106/b. (824/1872.)
51. BFL. Buda v. Tan. ir. IV. 1106/b. (1351/1870.)
52. BFL. Buda v. Tan. ir. IV. 1106/b. (2872/1871.; 824/1872.)
53. A budai tagok bizonyos – főleg gazdasági – kérdésekben önálló intézkedési joggal rendelkeznek. BFL Buda város Tan. ir. IV. 1106/b. (2626/1870.)
54. A Statisztikai tábla 5. jegyzetéből kitűnik, hogy még az emelt fizetések sem érik el a pesti tanítóképzést.
55. BÓJA Gergely: Jelentés a budapesti tankerület népoktatási állapotáról az 1873. évben Bp. 1874.
56. BFL Buda v. Tan. ir. IV. 1106/b. (2739/1873.)
57. A munkálatokban jelentős részt vállalt Gönczy Pál, aki a Tanügyi Bizottmánynak és a Pest városi közgyűlésnek is tagja volt. (In: BÉKEY Imre: Budapest főváros... i.m. 30.)
58. Budapest főváros törvényhatóságának szervezete. Bp. 1873. (63-)
59. BFL. Tanügyi Közoktatási Bizottmány jegyzőkönyvei. IV. 1403/e. (66, 80, 92. jk. sz./1873.)
60. BFL. Tanácsi ügyosztályok központi irattára. IV. 1407/b. (24.465/1878.) és BÉKEY Imre: Budapest főváros... i.m. 25-26.
61. A Pestvárosi iskolaszékek febr. 9-i közös értekezlete. (In: Magyar Tanügyi 1873. 295-96.)

62. BFL. Tanügyi Közoktatási Bizottmány jegyzőkönyvei. 1873-82. IV. 1403/e.; és BÉKEY Imre: Budapest főváros... i.m. 32.
63. BÉKEY Imre: Budapest főváros... i.m. 25.
64. Szerk.: BELICZA József: Népoktatási törvények és rendeletek gyűjteménye, különös tekintettel Budapest főváros községi tanintézeteire. Bp. 1889. 337, 372.
65. Ld. a Statisztikai táblán, 38. lap.
66. Szerk.: BELICZA József: Népoktatási törvények és...i.m.351.
67. BFL. Buda v. Tan. ir. IV. 1106/b. (2872/1871; 824/1872)
68. BFL. Tanügyi Közoktatási Bizottmány jk. (1873-82.) 1879. július 15. (60. sz.) és Tanácsi ügyosztályok Közp. iratára IV. 1407/b. (VIII. 1127/1877.)
69. BFL. Tanügyi Közokt. Bizottmány jk. (1873-82.) 1881. november 4. (64. sz.)
70. A beiratási díj 40 krajcár, a tandíj havi 35 krajcár. 586/1875. sz. közgyűlési határozat. (In: BELICZA József: Népoktatási törvények és... i.m. 363.)
71. 41.315/1877; 25.097/1882; 37.343/1882. és 36.617/1886. sz. tanácsi határozatok. (In: BELICZA József: Népoktatási törvények és... i.m. 360–62.)
72. RÁCZ Gyula: A pénzügyek. (In: Városi Szemle 1913/10–12 sz. 1141–42. és 1164.)
73. Ld. a 38. lapon, forrás: BÉKEY Imre: Budapest főváros... i.m. 117.
74. BELICZA József: Népoktatási törvények és... i.m. 333. és BÉKEY Imre: Budapest főváros... i.m. 32.
75. 42.366/1881. (In: BELICZA József: Népoktatási törvények és rendeletek... i.m. 391.)
76. Az 1884. január 24-i közgyűlés fogadta el. (In: OLTVÁNYI Pál: A népoktatási ügy Magyarországon a múlt s jelen időben. Szeged, 1884, 186–189.)
77. BÉKEY Imre: Budapest főváros... i.m. 32.
78. Első időszaki jelentése a budapesti tanfelügyelőnek... i.m. 5–14.; Második időszaki jelentése a budapesti tanfelügyelőnek i.m. 6–8.
79. Harmadik időszaki jelentése a budapesti tanfelügyelőnek (Az 1870/71.-i tanév.) Pest, 1871. 3. l.; BFL. Tanügyi Közokt. Bizottmány jk. (1873–82.) 52.054/1879; BÓJA Gergely: Jelentés a budapesti tankerület... i.m. IV.
80. (Összeállította): BÉKEY Imre: Budapest főváros tanügyi hatóságainak, tanárai és tanítóinak névtára, réal- és rajz-tanodáinak, polgári és elemi népiskoláinak és árvanevelő intézeteinek jegyzéke 1874/75.-ik tanévben. Budapest. 1875. 8–33.
81. BFL. Buda v. Tan. ir. IV. 1106/b. (2626/1870.)
82. (Összeáll.): BÉKEY Imre: Budapest főváros tanügyi hatóságainak... i.m. 6–8.
83. BFL. Tanügyi Közokt. Bizottmány jk. IV. 1403/e. (179/1875.)
84. BFL. Tanügyi Közokt. Bizottmány jk. IV. 1403/e. (7663/1878; 7340/1880.)
85. 52.973/1882.(In: BELICZA József: Népoktatási törvények és...i.m. 349.)
86. A problémát az iskolaszékek jelezték, majd a közoktatási bizottmány is foglalkozott vele. BFL. Tanügyi Közoktatási Bizottmány jk. (1873-82.) IV. 1403/e. (14.196/1879; 9.906/1881.)
87. 34.830/1880. sz. határozat. (In: BELICZA József: Népoktatási törvények és... i.m. 417.)
88. BFL. Tanügyi Közokt. Bizottmány jk. IV. 1403/e. (63/1879; 17.761/1879; 16.215/1880; 24.842/1881; 24.843/1881.)
89. 42.933/1877. sz. (In: BELICZA József: Népoktatási törvények és... i.m. 407–408.)
90. BELICZA József: Népoktatási törvények és... i.m. 408.
91. BÓJA Gergely: Jelentés a budapesti tankerület... i.m. (IV.)
92. Ebben szerepet játszott a Budapesti Népoktatási Kör is. Széleskörű tevékenységük eredményeként 1870-81 között tanfolyamaikon kb. 10 ezer ember tanult meg írni, olvasni és számolni. (In: BÉKEY Imre: i.m. 61–62.)

STATISZTIKAI TÁBLA

BUDAPEST*1 NÉPOKTATÁSI ADATAI

ÉV	LAKOSSÁG SZÁMA	TANKÖT. SZÁMA (6-12)	ISKOLÁBA JÁRÓK		ÖSSZESEN	ISKOLÁK KÖZSÉGI + ÁLLAMI
			*4	0		
1868/69	254474	*4 0	*4	0	60	20
1872	0	0		0	121	43
1876	309208	0		74,06	138	73
1880/81	360551	31173		88,94	142	93

ÉV	6-15 ÉVES TANKÖT. SZÁMA	6-15 ÉVES ISKOLÁBA JÁRÓK A TANKÖT. %-ÁBAN	TANKÖNYVVEL ELLÁTOTTAK %
1868/69	24354	78,86	0
1872	41532	78,46	0
1876	41937	83,77	90,7
1880/81	41937	89,40	96,3

ÉV	TANÍTÓK ÖSSZESEN	EGY TANÍTÓRA JUTÓ ISKOLÁBA JÁRÓK SZÁMA	TANÍTÓK ÁTLAGJÖVEDELME ²
1868/69	*4	0	0
1872	281	0	0
1876	496	64	0
1880/81	658	46	0

ÉV	ÍRNI-OLVASNI TUDÓK %-A A 6 ÉVEN FELÜLI NÉPESSÉGBEN	IPARRAL ÉS KERESKEDELEMMEL FOGLALKOZÓK SZÁMA
1870	2* 67,50	2* 64 700
1881	3* 78,07	3* 80 800

- 1873-ig Buda és Pest szabad királyi fővárosok.
- A Magyar Korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos háziállatok kimutatásával együtt. Szerkesztette és kiadja az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Pest 1871.
- A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos háziállatok kimutatásával együtt. Szerkesztette és kiadja az Országos Magyar Statisztikai Hivatal. Budapest 1882. I. kötet.
- Nincs adat.
- Itt a tanítói kategóriák eltérnek az országostól.

Igazgató-tanító: 1000 Ft. + 300 Ft. (lakáspénz)

Míntanító: 800 Ft. + 200 Ft. (lakáspénz)

Altanító: 650 Ft. + 150 Ft. (lakáspénz)

Helyettes altanító: 400 Ft. + 100 Ft. (lakáspénz)

(Az értékek 1873 előtt csak a pesti tanítókra vonatkoznak!)

Forrás: Békey Imre: Budapest főváros közoktatásának vázlatos története. 1868-1881-ig. Budapest. 1882.

LEGISLATION AND REALITY
Public Education in the Capital, 1866–1880

SUMMARY

The author presents a review of the history of public education after the Austro-Hungarian Compromise in 1867. She looks over the efforts and attempts aimed at the development of general public education from 1848 onward. The next topic is the Elementary School Bill prepared by József Eötvös, Minister of Education during the first Hungarian Ministry, and the Bill's parliamentary acceptance. The Bill reflected Eötvös' decidedly liberal views supporting the reduction of the Church's role in education. The author further presents the development of Hungarian public education in consequence to the Austrian absolutism and centralization that followed the fall of the Revolution of 1848.

The constitutionalism in the second half of the 1860s, due to economic and political backwardness, caused regression. As a result, the interest of educated liberal public opinion turned to public education, considering it most important for economic and social progress. József Eötvös, re-nominated as Minister of Education, regarded the elaboration of an Elementary Education Act his most important task.

The period of revolution however, was over. The new and much more moderate Act was passed only after allowing significant concessions to the Church. Its historical result and influence however, has gained significance beyond its original purpose. The establishment of a common integrated compulsory six grades of public elementary education and a new system of teacher training played a crucial role from the viewpoint of modernization.

The process of the law's enactment in Budapest as capital, where economic possibilities were better than the rest of the country, is the of following topic examination. The Municipal Legislative Committee, in the name of the Law, declared those elementary schools which were maintained at city expense but managed by the Church as "parish schools." The City Fathers and the new school authorities took great efforts and spent vast sums to increase the number of elementary schools to benefit uneducated children. They also attempted to win the support of parents however, they often only provided perfunctory conditions. During the 1880s, half the schools were only four grades (the others less) although the basic subjects according to the syllabus were taught in the fifth and sixth grades.

In spite of these obstacles the results of the first ten years were spectacular. The number of schools multiplied by two and a half, almost five-fold within the parishes. The number of enrolled students reached 90 percent. The rate of literacy increased by 11 percent between the two censuses.

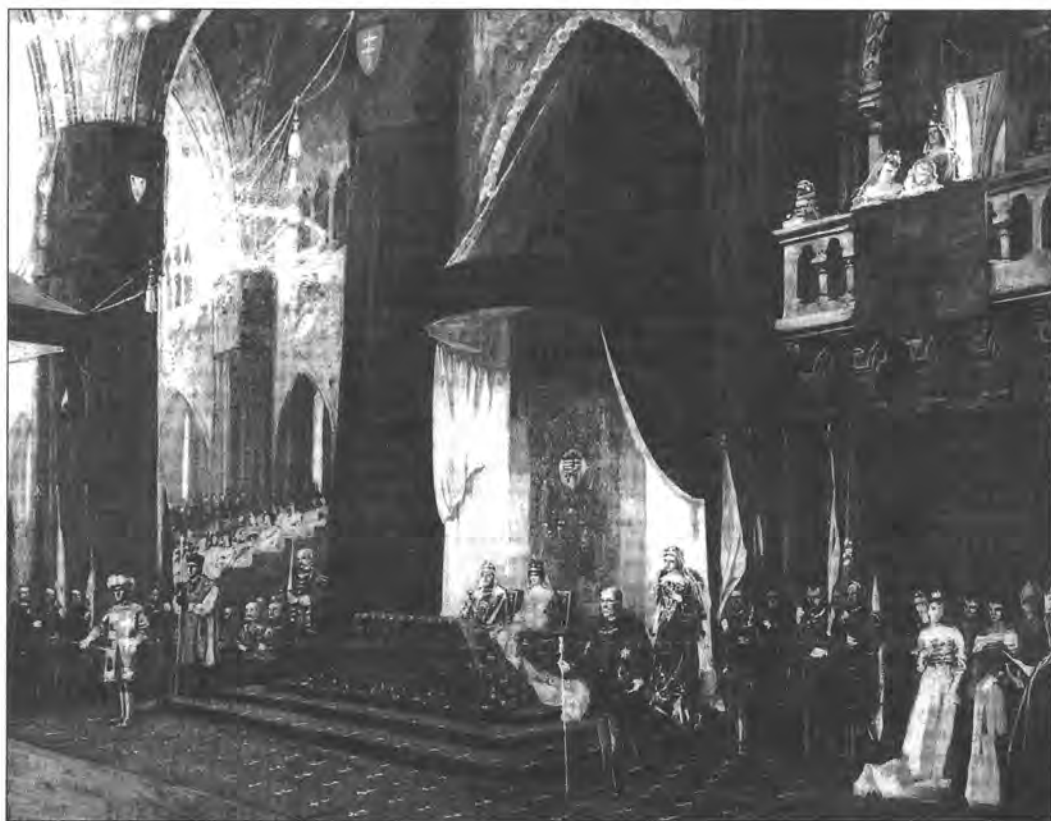
The achievement had a particular importance from the aspect of the development of the capital's infrastructure. Pressured by the rapid increase in the capital's population, the leading political elite was forced to establish, the elementary school network beyond the bases of urbanization, in an extraordinarily short span of time.

SZVOBODA DOMÁNSZKY GABRIELLA

A MÁTYÁS TEMPLOM DEKÓRUMA

A NEMZETI ISKOLA FORMÁLÓI: A POLITIKA ÉS A TUDOMÁNY

IV. Károly, az utolsó Habsburg-uralkodó 1916 novemberében foglalta el a Monarchia trónját. Magyar királlyá december 30-án koronázták Budán, a Nagyboldogasszonynak szentelt koronázó főegyházban, közkeletű nevén a Mátyás templomban. A külsőségek kialakítására gr. Bánffy Miklós kolozsvári képviselő, – sikeres író és színházi díszlettervező, később külügyminiszter – kapott megbízást. „A legnagyobb és legszebb feladat...a templom belső díszítése volt. Lechner Jenővel... elhatározva, hogy az egész templomot sötétvörösbe öltöztetjük, hogy nyugodt háttére legyen a díszruhás tömegnek, amely majd meg fogja tölteni. A templom pillérei számára is hosszú függönyburkolást rendeltünk, mert azokon is végig kanyargott az a talán nagyon stílusos, de rettenetes nyugtalan falfestés, mely ha csupaszon marad, tűrhetetlen tarkabarkaság lett volna az egész kép. A templom építője, az öreg Schuleck, kitől ezek a festések származtak, rettentően megsértődött. Fű-



A Mátyás templom dekorációja a koronázáskor. Színezett fotó, BTM Kiscelli Múzeuma, ltsz.: 13450.